

Els catalans a la Mediterrània oriental a l'edat mitjana. Les relacions polítiques i diplomàtiques amb el sultanat de Babilònia

Mercè Viladrich
Universitat de Barcelona

1. Introducció

En aquest capítol s'estudien alguns aspectes de l'actuació de l'administració del sultanat de Babilònia i del comportament de la burocràcia i els sistemes legals en les relacions amb els catalans, els mercaders i la monarquia. S'analitza com l'estructura legal i econòmica dels mame-lucs determina els vincles amb els poders polítics i econòmics europeus; quins canvis es produeixen en l'equilibri amb aquests, especialment en temps de Jaume II i d'Alfons el Magnànim, que són els períodes de màxima activitat i contacte. El fracàs militar de les croades, que havia obligat els poders polítics occidentals a buscar noves estratègies per a mantenir la seva presència a Orient, coincidia amb els interessos mamelucs d'establir contactes amb les nacions mediterrànies per satisfer alguna de les seves necessitats més imperioses, com ara la de mantenir obert el flux d'entrada d'esclaus, comprats a les regions d'Ucraïna i el Caucas i transportats a través del mar Negre fins al Caire. Ambdós profites van impulsar l'intercanvi d'ambaixades entre occidentals i mamelucs. Els comtes reis catalans, que a través de la conquesta de Mallorca i València van incorporar als seus regnes nombrosos súbdits musulmans, havien convertit els seus dominis en una potència mediterrània, amb voluntat d'influència a Orient, on també tenien interessos concrets. Per la seva banda, els sultans mamelucs es preocupaven per la protecció d'aquests súbdits musulmans, però essencialment els convenien alguns productes, com ara la fusta o el metall, que els catalans podien proporcionar-los. La confluència d'interessos polítics i econòmics afavoria els lligams, l'establiment de vincles diplomàtics i la voluntat de mantenir-los.

2. El sultanat de Babilònia i l'elit civil al seu entorn

El terme *sultà*¹ és present a l'Alcorà i als primers textos clàssics amb una significació de poder, autoritat, que en el seu ús més antic a les regions centrals de l'Islam presenta una con-

---

1. Veg. J. H. KRAMERS [C. E. BOSWORTH, 1997], p. 884-886.

notació d'autoritat moral o espiritual, ço és, religiosa. Del segle IV al X la veu pren un sentit més precís per «aquell que exerceix el poder» i durant els segles VII-IX H / XIII-XV dC dels mamelucs d'Egipte, designa el governant que ha obtingut un bon grau d'independència en relació amb d'altres instàncies de poder, bàsicament religioses. Des del temps del jurista al-Mawardī (m. 450/1058)² la societat i l'organització política de l'Estat islàmic a Orient es desenvolupen en una direcció que, a poc a poc, va convertint la concepció islàmica inicial sobre aquest Estat en quelcom irrellevant a la pràctica, mentre que conserva la seva força tradicional com a ideal religiós, de tal manera que els juristes i els historiadors comencen a buscar justificacions legals de l'existència, a la societat islàmica, de potentats d'aquesta mena, per als quals no hi hauria hagut lloc dins l'antiga concepció del califat.

Un cas representatiu d'aquesta evolució és la creació de la institució del sultanat de Babilònia,³ ço és, la formació d'una estructura de poder polític sota control d'una classe militar de mamelucs (648-922 / 1250-1517).⁴ Únicament en aquest moment i sota el sultanat mameluc és possible formular una teoria més sistemàtica, anunciada ja per al-Mawardī, en la qual s'estableix que només el califa —que ara resideix a la cort dels mamelucs— podia atorgar el títol de sultà. Per tant, aquesta dignitat es trobava sota control exclusiu del poder establert a Egipte, el sultà de Babilònia, protector del califat, que no dubtava a anomenar-se *sultān al-islām wa-l-muslimīn*.⁵

L'autèntic fundador d'aquest poder polític a Egipte havia estat al-Malik al-Zāhir Baybars (658-676/1260-1277),⁶ creador de l'estructura i de les institucions polítiques característiques del nou règim que van mantenir una implicació substancial en matèria de relacions internacionals i de comerç. Entre els seus objectius més immediats s'inclouia la legitimitació del poder assolit, que va aconseguir portant al Caire el darrer dels califes abbàssides foragitat de Bagdad pels

---

2. Jurista de Basra del segle XI, autor d'un dels principals tractats de teoria política dins la cultura araboislàmica, en què s'elaboren els detalls de l'administració pública i les normes de govern. Veg. AL-MAWARDĪ, 1996. Veg. també M. QAMARUDDIN KHAN, 1981, p. 717-731.

3. Babilònia, ciutat antiga del Baix Egipte citada ja pels historiadors grecs i que correspon a l'actual Qasr al-Sham, un barri del Caire vell. Els romans l'anomenaren *Babylon* i el nom es mantingué durant l'edat mitjana a Occident com a sinònim del Caire. Als textos medievals catalans el sultanat del Caire és anomenat la *soldania de Babilònia*.

4. El terme *mameluc* designa una sèrie de sultans que governaren Egipte entre 648/922 i 1250/1517 i Síria entre 658/1220 i 922/1516. Els seus orígens es troben a la casa d'esclaus militars dels *bahriyya* que suplantaren els aiúbides d'Egipte i de Síria en un procés iniciat per la croada de sant Lluís (647-649/1249-1250) i que s'afermà amb la invasió de Síria pels mongols deu anys més tard (657-658/1259-1260). Després de la intervenció bèl·lica de les croades dels segles XII i XIII a l'Orient mediterrani, nasqué un poder islàmic enèrgic a mitjan segle XIII, el sultanat mameluc bahrita, que vers el 1291 aconseguí prendre als cristians occidentals tots els territoris del Pròxim Orient que eren al seu abast. Veg. P. M. HOLT, 1975. Amb els anys, una casa distinta de militars mamelucs, la circassiana, debutà al capdavant del poder a la Mediterrània oriental, amb l'accés al sultanat d'al-Zāhir Barqūq l'any 784/1382. Veg. P. M. HOLT, 1987, VI, p. 305-315.

5. Veg. J. H. KRAMERS, 1997, p. 886.

6. Veg. dues monografies sobre Baybars: P. THORAU, 1992; J. SUBLET, 1992.

mongols, del qual va rebre la corresponent legitimació i delegació oficial de poders plens com a sultà universal de l'Islam.

Baybars va edificar al seu entorn un sistema de vigilància enginyós, que feia arribar la seva presència arreu dels dominis, fent explícit el seu govern i el sistema de justícia (*dīwān al-inshāʿ*) amb el qual reforçava la seguretat legal dels súbdits.⁷ Com a segon objectiu, Baybars va preveure la fundació d'una dinastia pròpia que, malgrat la intensitat del seu desig i el nomenament del seu fill Baraka com a successor, no va sobreviure gaire temps l'hostilitat dels magnats veterans de la cort dels bahrites. Aquest procés de transformació de l'Estat islàmic a la baixa edat mitjana va acompanyat de la proliferació de concessions econòmiques i administratives que conformen el sistema de govern i el repartiment del poder dins les corts dels mamelucs des de les primeres dècades del sultanat a Egipte i a Síria.

El sultanat circassià fundat per al-Zāhir Barqūq l'any 784/1382, i que va substituir la pretesa dinastia bahrita, va reforçar el seu poder amb les lleialtats dels mamelucs, que s'establien entre els patrons i els seus esclaus alliberats, i amb els lligams jurídics, estrictament personals, de clients i camarades entre l'elit civil i religiosa del Caire. Es tracta també d'un poder altament centralitzat en aquesta ciutat, en principi, sense gaire contacte amb el món mediterrani de navegants i mercaders, i d'un poder, des del punt de vista del sistema administratiu, exercit per l'autoritat implacable del sultà a través de la jerarquia d'emirs circassians, connectada amb una elit de buròcrates. Una altra de les tendències més paleses al llarg de tot aquest període era l'adquisició per part dels mamelucs i els buròcrates que s'hi associaven, de funcions de govern fonamentals, com ara el control de les províncies a través de governadors delegats pel sultà, del control de l'administració de justícia, del tresor públic, de la fiscalitat, del comerç i de la centralització econòmica dels beneficis que se'n derivaven, funcions ben aviat sotmeses a la compra i venda de càrrecs, d'influències i de responsabilitats entre els membres de la casa dels mamelucs i els seus clients. L'esforç per controlar l'administració va promoure també la burocratització i l'especialització professional de tres grups de funcionaris al servei de la casta militar: els buròcrates, els juristes i els religiosos, amb distints graus de vinculació amb els mamelucs. La nova elit s'associava a la mateixa estructura de poder.⁸ D'arreu de l'imperi es desplaçaven al Caire, la capital, a ocupar un càrrec religiós o judicial, a prop dels emirs, els quals contribuïen al seu ascens social, a vegades atorgant-los posicions elevades per associació amb la família pròpia, altres vegades només de forma indirecta.⁹ La societat civil que conformaven no podia sostreure's a la dependència financera i política dels mamelucs i, per tant, era con-

---

7. Veg. P. Thorau, 1992, p. 98-103.

8. Veg. PÉTRY, 1981.

9. La major part dels juristes coneguts que van arribar al Caire en època circassiana provenien de zones urbanes de Síria i Palestina, sense excloure però altres orígens com la vall i el delta del Nil, l'Iran, i en nombre molt menor, regions més allunyades del món islàmic. També és cert que els habitants de zones urbanes tenen més possibilitats de ser esmentats a les fonts històriques i a les compilacions de juristes i, per tant, són més coneguts.

trolada per les regles de conducta i organització d'aquests grups, com ho era la seva projecció política exterior.

De les tres tipologies de funcionaris, van ser els buròcrates, ben avesats a les finances i a la diplomàcia, els qui van ocupar la cancelleria i els càrrecs superiors dels *dīwān*, que provenien majoritàriament de les grans ciutats de l'Imperi. Com a oficials dels *dīwān*, constituïen un aparell administratiu simbiòtic amb el poder militar, en manifestaven la voluntat i en feien possible l'expressió a través d'edictes. A la pràctica canalitzaven la recepció a Egipte de les ambaixades estrangeres, i s'encarregaven de la negociació i l'elaboració de documents i tractats de pau i de comerç amb Occident, del control de les relacions diplomàtiques i mercantils i, sovint també, de la resolució de conflictes entre mercaders. Pel que fa a les relacions exteriors, van acabar confonent-se amb l'aparell general del govern i, per tant, amb el centre de control de les ambaixades, els pactes i les negociacions.

3. L'esfera internacional del sultanat de Babilònia

Pel que fa al comerç amb l'exterior, la llei internacional entesa des del sultanat mameluc és una combinació entre les provisions de la llei islàmica (*shari'a*) sobre els territoris cristians (*dār al-harb*), i els tractats signats amb els poders cristians de la Mediterrània, els quals regulen les relacions de l'Estat mameluc amb els mercaders europeus. L'apreciació de la llei internacional és realista i parteix del supòsit que les relacions entre nacions d'ideologies irreconciliables han de ser hostils i de no-reconeixement. No oblidem el context internacional del moment, determinat per un discurs ideològic cristià, centrat en la prohibició de mantenir relacions comercials amb els poders islàmics; no oblidem tampoc el context peninsular del Casal de Barcelona, implicat en el procés d'expansió feudal sobre el territori d'al-Andalus. Sota aquestes condicions ideològiques, només un tractat de pau pot garantir la seguretat dels intercanvis: les bases legals de relació amb els cristians les creen els acords que se signen, i, en aquest sentit, la llei internacional positiva és sempre *lex contractus*. Els mamelucs, que necessitaven mantenir contactes diplomàtics i comercials amb un ventall ampli de pobles, des dels principats islàmics de l'Índia, hereus del sultanat de Delhi, fins als regnes de la Corona d'Aragó, Nàpols i Castella, també necessitaven subscriure amb aquests regnes tractats de dret positiu que a la llarga desdibuixaven la frontera tradicional, pròpia de la llei islàmica, entre les terres de l'islam (*dār al-islām*) i les altres (*dār al-harb*).¹⁰

---

10. Per exemple, la tradicional referència a la ciutat d'Alexandria com a frontera, freqüent als tractats de pau i de comerç amb Occident, reflecteix la prudència subtil de la política dels mamelucs quant a les relacions exteriors que s'establien a través d'aquest port. De fet, des d'època fatimita els mercats d'Alexandria, Damietta, Tannīs i 'Aydāb eren considerats districtes de frontera i formaven una unitat administrativa per a la captació dels drets d'importació sobre les mercaderies. Veg. H. L. GOTTSCHALK, 1962, II, p. 338. BOSWORTH (1972, p. 201) ha estudiat els documents que transmet

La sostracció del comerç de la jurisdicció ordinària dels tribunals islàmics, amb l'objectiu de guanyar rendibilitat i seguretat sota la jurisdicció de la justícia extraordinària, compta sempre amb el suport del *dīwān al-inshāʿ* que és el centre de l'administració on es processa tota la correspondència del Govern (nomenaments, ordres remeses als governadors de les províncies, i decrets) i l'eina de producció de documents de regulació de l'actuació diplomàtica i comercial. Encara que no es fa evident de manera immediata que el comerç de béns mobles correspongui a la jurisdicció del *mazālim*,¹¹ hi ha alguns casos de decrets emesos pels mamelucs recollits a la documentació conservada en fonts històriques diverses, com ara al-Qalqashandī, que corroboren aquesta tendència. També en la documentació de santa Caterina del Sinai, Nielsen va estudiar vuitanta-nou casos vistos pel *mazālim* bahrita entre els anys 662/1264 i 789/1387, identificats a les fonts escrites de l'època, i va assenyalar dos casos en què els afers de comerç internacional eren competència d'aquesta jurisdicció secular (només dos fan referència a conflictes amb mercaders estrangers i només un involucra mercaders *francs*; Nielsen, però, els considera significatius).¹² Els *mazālim* sorgeixen en temps dels abbàsides al voltant de la institució del visirat, amb la creació de figures burocràtiques

---

al-Qalqashandī sobre els nomenaments de dignataris religiosos de les comunitats cristiana i jueva a Egipte, on Alexandria és tractada reiteradament com a frontera i el governador de la ciutat s'esmenta com a administrador de la frontera d'Alexandria. D'altra banda, AYALON (1996, p. 123) crida l'atenció sobre la manca d'interès que els mamelucs circassians demostren envers el mar, sobretot des del punt de vista militar, i descriu una anècdota reveladora del seu tarannà: «Il est caractéristique de l'attitude des Mamelouks à l'égard de la défense côtière que le sultan Qānsuh al-Ghūri (1500-1516), qui craignait une attaque des Francs contre Alexandrie pendant les dernières années de son règne, trouva une façon très originale d'en inspecter les défenses. Il se fit construire par un de ses ingénieurs, aux alentours du Caire, un modèle réduit du dispositif de protection d'Alexandrie. Le constructeur jugea bon d'ajouter une touche personnelle: il reproduisit le phare qui avait été détruit deux cents ans plus tôt; il était donc impossible de voir figurer dans ce modèle la tour de Qā'itbay, qui avait été construite vers la fin du xve siècle à l'emplacement du phare. Mais l'ingénieur avait préféré omettre cet élément essentiel des défenses de la ville afin de rappeler la gloire du phare disparu. Ayant donc inspecté de cette façon inattendue le dispositif qui protégeait Alexandrie, le sultan s'en retourna à son palais, dans la Citadelle du Caire, fort satisfait de son "inspection".»

11. El sentit literal de la paraula *mazālim* és "injustícies", i és l'oposat del terme '*adl*'. Respon al caràcter de tribunals seculars d'apel·lació que representen aquestes instàncies. En l'estadi d'evolució més primerenc de les institucions governamentals de l'islam els *mazālim* designen les estructures de l'administració de justícia de les autoritats. Els primers califes i els primers governadors de províncies actuen amb atribucions de govern i amb atribucions judicials, especialment a propòsit dels ciutadans cristians i jueus (*dhimmī*) que s'incorporen sota la seva jurisdicció amb motiu de l'expansió islàmica. Ben aviat, però, aquesta situació canvia ja que la complexitat i el creixement de la comunitat musulmana obliga califes i governadors a anomenar jutges per tal de delegar les funcions judicials del seu govern. El desenvolupament dels tribunals de la llei islàmica com a sistema jurídic diferenciat, l'entitat de l'estructura de jutges i la seva importància creixent com a sistema que legitima la llei islàmica, conformen un context on es justifica la creació d'un incipient sistema regulador de *mazālim*. Veg. J. S. NIELSEN, 1990, p. 925-927.

12. Altres qüestions tractades tenen a veure amb l'estatut de la terra *iqṭāʿ*, *waqf*, l'estatut personal, i també l'estatut dels *dhimmī*, encara que tractat com a problema col·lectiu. Els vint-i-un primers casos estudiats corresponen als coneguts com a *decrets de santa Caterina* i la resta han estat extrets de les fonts jurídiques i historiogràfiques coetànies. L'autor confirma que les actuacions del *mazālim* van més adreçades a l'aclariment de la veritat que no pas al

indispensables per al control legal i fiscal de l'imperi, i esdevenen una figura legal regular clàssica al final del segle IX. Un moment molt important del seu establiment com a instància de justícia superior coincideix amb la praxis, formalment desenvolupada pels sultans mamelucs, de les corts que van tenir lloc a la ciutatella del Caire.¹³ Els tribunals *mazālim* representen, doncs, una instància superior als tribunals de la llei islàmica i poden imposar les decisions pròpies, mentre que els tribunals del *qudā'* estan forçats a buscar l'acord entre les parts. Les corts *mazālim* gaudien de més flexibilitat que els òrgans de la *sharī'a*, de més poder d'intimidació, podien ajornar les decisions per a avaluar amb cura les circumstàncies concurrents, i disposaven de més llibertat en l'examen de documents escrits. S'hi poden adreçar els qui creuen que són víctimes d'una injustícia, encara que aquesta sigui causada per un agent de l'autoritat religiosa, un *qādī*, per exemple. Això no obstant, els seus dictàmens mai no poden negligir la *sharī'a*.¹⁴ Els *mazālim* representen un nou sistema de tribunals i jurisdiccions que s'afegeix al sistema de la llei islàmica com a element regulador. Els seus responsables no són els jutges *qudā'* sinó els visirs i governadors, i el califa en darrera instància, i la seva jurisdicció es va anar ampliant fins a esdevenir la instància superior de recepció i instrucció de queixes contra l'abús dels poders oficials, i la cort d'apel·lació contra les sentències dels tribunals de la llei islàmica; en alguns casos resolen problemes derivats de les pràctiques comercials.¹⁵

4. Un protocol molt elaborat

Sens dubte, l'abast internacional del sultanat de Babilònia va ser molt ampli, des dels regnes cristians occidentals de catalans, castellans i napolitans i els estats mercantils de les ciutats italianes, fins al Iemen, Hadramaut o els sultanats islàmics del sud de l'Índia. A l'Àsia occidental van haver de fer front a les invasions dels mongols, i van preservar Síria i Palestina dels seus atacs; van haver de tractar amb els mongols ilhanides i amb els seus successors a l'Iraq i a Pèrsia; van mantenir millors relacions amb els turcomongols del nord del Caucas i amb l'Horda d'Or i l'Horda Blanca de la Sibèria occidental, i van haver de fer front a les pressions agressives dels otomans. Les tasques diplomàtiques desenvolupades per la cancelleria mameluca requerien coneixements tèc-

---

seguiment estricte de determinats protocols que anquilosen l'activitat dels tribunals islàmics. El *mazālim* tendeix a fer més laxa l'aplicació de la *sharī'a*. Veg. J. S. NIELSEN, 1985. Malgrat tot, les sessions que el sultà dedicava a la revisió de les peticions eren prou respectuoses amb el protocol, si fem cas de la descripció de S. M. STERN, 1966, p. 265-266, i comptaven amb la presència dels representats de les quatre escoles jurídiques, que si calia eren consultats.

13. Veg. la descripció d'AL-MAQRĪZĪ d'aquestes cerimònies a H. P. HOLT, 1986, p. 144-145. HOLT estableix que, tal vegada, la formalització dels procediments dels *mazālim* es concreta en una instància jurídica secular quan, al principi del segle IX/XV, el majordom (*hāǧīb*) dirimeix també les disputes entre els soldats, en detriment de les atribucions dels tribunals de la *sharī'a*.

14. Veg. J. S. NIELSEN, 1990, p. 925-927.

15. Normalment hi ha deu tipus distints d'afers que són presentats a les corts dels *mazālim*, els quals es divideixen en dues categories principals: l'abús dels poders oficials i l'execució de les sentències dels jutges.

nic molt sòlids sobre els títols, els càrrecs, les formes de tractament, les fórmules pietoses i convencionals que calia dedicar a cada actor, la prosa rimada, les mides de paper que calia enviar a cada magnat, la cal·ligrafia, les convencions diplomàtiques i altres normes de protocol.

El millor testimoniatge de la complexitat que assoliren aquests processos el devem a l'autor al-Qalqashandī (756-821/1355-1418),¹⁶ *qādī* de l'escola xafiïta, funcionari del *dīwān al-inshā'*, i autor d'un llarg tractat —acabat el 814/1412— que ha estat reconegut com el manual més important de cancelleria diplomàtica en llengua àrab. Aquesta obra tan llarga i complexa tracta, entre molts altres temes, les relacions existents entre el poder mameluc i els regnes cristians de la península Ibèrica, i emfasitza que les relacions del sultanat amb els catalans van ser freqüents i prolongades. La presència de catalans a Egipte havia estat reconeguda oficialment des de 1262, data de l'establiment del primer consolat català a Alexandria. Amb la figura del cònsol es reconeixia també la presència permanent de catalans en aquesta ciutat, a més dels que hi residien esporàdicament per temporades curtes amb motiu dels viatges comercials. La duplicitat de situacions significa que les relacions amb els catalans havien de considerar-se des de dos punts de vista: com a relacions amb una potència cristiana i com a relacions amb cristians establerts en els territoris de la llei islàmica, tot i que la distinció tradicional de la llei internacional islàmica entre *dār al-islam* i *dār al-harb* no s'escau des del segle XIII en endavant, atesa la proliferació de les relacions econòmiques i polítiques entre Orient i Occident.

Des del primer punt de vista, al-Qalqashandī va descriure acuradament la fabricació dels documents diplomàtics que en la seva època expedia l'Estat mameluc per donar tràmit a les relacions internacionals. En una de les seccions del *Subḥ* al-Qalqashandī va establir la distinció entre tres tipus de documents —els salconduïts, els pactes amb *dhimmī* i els tractats de pau (*sulh*)—¹⁷, distinció clàssica però que en època d'al-Qalqashandī havia esdevingut artificial. A

---

16. Al-Qalqashandī va ocupar a partir de l'any 791/1389 càrrecs importants a l'administració secular de justícia (*mazālim*), com ara *kātib al-dast*, o ajudant del *kātib al-sirr*, secretari en cap, que seia al costat del sultà en les actuacions judicials d'aquest i es va dedicar a l'estudi dels clàssics del dret, l'art del secretariat i les ciències auxiliars (*adab i kitāba*). S'ha editat l'obra més important d'al-Qalqashandī, i se n'han traduït alguns fragments a les llengües occidentals. Veg. AL-QALQASHANDĪ, 1913-1920. Com a guia del seu contingut, veg. W. BJÖRKMANN, 1928. Sobre les fonts d'al-Qalqashandī, veg. R. VESELY, 1969, p. 13-24. Al-Qalqashandī és també autor d'un resum de la seva obra, del qual només s'ha publicat el primer volum (el Caire, 1324/1906) que afegeix algunes novetats al text primer. A més a més, quan va accedir al càrrec de secretari va dedicar al seu cap Badr al-Dīn una *maqāma*, *al-Kawākib al-durriyya fī'l-manāqib al-Badriyya*, sobre els *ʿulūm* i *rusūm* d'un bon secretari. Veg. C. E. BOSWORTH, 1964, p. 291-298; 1972, p. 59-74 i p. 199-216, i per a més detalls sobre la seva vida i la seva obra, 1975, p. 531-533.

17. Les distincions establertes per al-Qalqashandī no són alienes a l'esquema més clàssic de la cultura àrab tradicional, amb arrels preislàmiques, que discerneix entre salconduïts especials (*hātt*), atorgats per un *mukallaf* a un nombre restringit d'infidels, i els generals (*ʿāmm*), garantits pel líder de la comunitat islàmica (*imām*) o el seu delegat (*nāʾib*) a un nombre indeterminat de persones —els habitants d'un regne, per exemple. AL-QALQASHANDĪ (1913-1920, XIII, p. 321; XIV, p. 109) descriu en una mateixa *maqāla* les tres categories de decrets, relacionats tant pel seu contingut com pels aspectes formals i d'expressió, i estableix diferències entre els salconduïts expedits a favor d'infidels o de musulmans, i els expedits a favor d'enviats o de mercaders.

la pràctica no s'aplicava estrictament i els tractats amb els poders estrangers contenien concessions barrejades d'un tipus de decret o d'un altre. Els tres documents mantenien, però, una relació òbvia de continguts i des del segle XIII és difícil discriminar entre els tractats polítics, com ara les treves, i els tractats de matèria comercial. Wansbrough assenyala que no sembla que al-Qalqashandī s'interessés gaire per les bases històriques i jurídiques d'aquests documents i, en canvi, el secretari se centrava en la realitat de la pràctica cancelleresca i els formalismes d'estil.¹⁸ Segons Wansbrough, al principi del segle XV els decrets emesos pel poder islàmic (*marsūm*), caracteritzats pel tarannà unilateral, van anar prenent terreny a altres documents com ara els tractats de pau (*sulh*), on intervenien dues parts contraents i, amb l'addició del qualificatiu general *‘āmm*, van evolucionar envers un nou concepte de formulari, innovador, que va conservar la terminologia clàssica i s'adaptava millor a la realitat de les relacions diplomàtiques i comercials. Holt indica que les dificultats de classificació de les modalitats de documents emesos per la cancelleria mameluca afecten indistintament salconduits, decrets, paus, treves i tractats comercials, fet que, un cop més, testimonia la distància entre les doctrines legals i les pràctiques polítiques reals.¹⁹

Els tecnicismes que s'empren als tractats de pau entre els mamelucs i les ciutats europees tenen interès a l'hora de determinar les influències culturals d'una banda i de l'altra que afecten les lleis internacional i de comerç. També permeten el coneixement de les funcions i atribucions concretes de cada funcionari dins l'estructura mameluca, que només poden elucidar-se a través de referències específiques.²⁰

---

18. Veg. J. WANSBROUGH, 1971, p. 20-35, on l'autor refereix l'evolució del significat del terme *marsūm* a través dels documents relatius a qüestions comercials conservats a les cancelleries europees. S'avalua el tractament teòric d'al-Qalqashandī a la *maqāla* 9 sobre aquests tres tipus de documents, que es relacionen també per les formes que prenen i les expressions amb què es redacten.

19. HOLT (1980, p. 67-76) analitza set tractats de la segona meitat del segle VII/XIII, establerts entre els sultans al-Zāhir Baybars i al-Mansūr Qalāwūn i les autoritats dels regnes de Jerusalem i d'Antioquia-Trípoli. Alguns d'aquests textos tractaven sobre l'administració de justícia als condominis (*munāsafāt*) de les fronteres entre els regnes francs i el sultanat mameluc, és a dir, «districts of which the revenue, and presumably the administration, were shared between the two parties [...]». From a collation of the different treatises, it appears that a fairly elaborate system had developed (p. 72) [...]. It is not possible, in fact, to draw a hard and fast line between political treaties, such as these truces ostensibly are, and commercial treaties, such as were concluded with Venice, Genoa and Aragon. Four of them have clauses concerning dues on merchants, three of them forbidding the imposition of any new duty [...]. These are common form in the commercial treaties of the period» (p. 74-75). La situació d'administració conjunta és, òbviament, distinta a la d'aplicació del principi extraterritorial del dret i marca dues esferes de poder clarament distingibles: l'administració augusta del sultà i la de Lady Margaret de Tir, en aquest cas. Aleshores els acords se signaven com a *hudna* (treves), més que no pas com a *sulh* (tractats de pau), per tal de mantenir les formalitats.

20. Per a J. WANSBROUGH (1965, p. 483-523), Venècia ha estat la primera potència comercial del sud d'Europa a la Mediterrània, la que ha assenyalat, amb influència bizantina, els patrons de les relacions comercials amb els estats islàmics del nord d'Àfrica.

5. Relacions catalanes amb Babilònia en temps de Jaume II

Els fets polítics i les accions bèl·liques d'aquest període han estat a bastament descrits a la bibliografia històrica contemporània i se n'han fet avaluacions diverses.²¹

Els primers contactes s'estableixen, en ple context de conflicte amb el sant pare, el 25 d'abril de 1290, entre Alfons el Franc i al-Mansūr Qalāwūn, en termes de suport als mamelucs en cas d'atacs cristians, suport al comerç en ambdós sentits —incloent-hi el material bèl·lic que havia prohibit el sant pare—, i garanties del sultà per a facilitar l'accés de cristians a la Terra Santa de Palestina. Posteriorment els seus successors respectius van reprendre l'apropament entre ambdues nacions. El procés diplomàtic entre el sultà al-Nāsir Muhammad²² i Jaume II va ser força enrevessat. Malgrat la seva complexitat, actualment disposem d'estudis que han aconseguit aclarir els entrebancs de les trobades diplomàtiques i que ofereixen descripcions exhaustives i prou acurades d'aquests esdeveniments, establertes a partir de l'edició de la documentació llatina, catalana i àrab, conservada majoritàriament a l'Arxiu de la Corona d'Aragó. L'Arxiu de la Corona d'Aragó guarda quatre cartes àrabs a través de les quals es van trametre les respostes del sultà Qalāwūn a les sol·licituds del rei Jaume II —documents que corresponen a ambaixades egípcies dels anys 703/1304, 705/1306, 714/1315 i 723/1323—, i que també han estat editades.²³ No podem deixar d'admirar l'habilitat d'aquest rei per a navegar en un mar de relacions diplomàtiques amb el poder mameluc, al qual va enviar diverses ambaixades des de 1295 fins a

---

21. Destaca l'obra de A. MASIA DE ROS (1951, p. 58-77 i apèndix), amb un magnífic apèndix documental que permet conèixer les sis ambaixades de Jaume II al Caire, els anys 1303, 1305, 1314, 1318, 1322 i 1327. A més a més, dedica una atenció especial als fets que presenta ocorreguts a Alexandria el 1305, quan es va produir l'enfrontament dels ambaixadors Eimeric i Fahr al-Dīn. L'estudi permet esbrinar la via accidentada per la qual uns determinats regals del sultà al rei Jaume van arribar al seu destí final a Barcelona. Veg. també F. GIUNTA, 1959. Ambdós autors donen nombroses referències bibliogràfiques. Altres estudiosos havien fet referència al procés diplomàtic entre Jaume II i Muhammad ibn Qalāwūn. Encara que la descripció dels fets no és completa, cal tenir en compte l'obra de P. G. GOLUBOVICH, 1906-1913. L'autor edita, acompanyades de versió italiana, les cartes catalanes de les ambaixades de juny de 1303, i setembre de 1305 i 1318, i agost de 1327, i resumeix el contingut de les ambaixades de 1314 i 1322. Veg. vol. 3, p. 73-85, 185-187, 232-236 i 309-317.

22. Al-Nāsir Muḥammad ibn Sayf al-dīn Qalāwūn accedeix al poder suprem de l'entitat mameluc en tres períodes: el primer, entre el 692/1293 i el 693/1294, quan encara no tenia deu anys; el segon, entre 698/1299 i 708/1309; i, el tercer, per a establir una de les autocràcies més fortes que han caracteritzat el poder polític mameluc, i més persistents, ja que va perllongar-se des de 709/1310 fins a 741/1341. Sobre els esdeveniments que caracteritzaren la seva època, veg. R. IRWIN, 1986, amb nombroses referències bibliogràfiques sobre els aspectes més variats de la història del sultanat mameluc. Veg. també P. M. HOLT, 1987, p. 305-315. Aquest autor va publicar el 1995 un estudi sobre qüestions diplomàtiques immediatament anteriors a l'època que estudiem, veg. P. M. Holt, 1955. Sobre el tercer sultanat, veg. A. LEVANONI, 1995. Pel que fa a les fonts historiogràfiques àrabs, suggerim consultar D. P. LITTLE, 1986.

23. Les cartes han estat editades i traduïdes al castellà per M. A. ALARCÓN i R. GARCÍA DE LINARES, 1940. D'altra banda, temps abans Antoni de CAPMANY (1786) havia traduït al castellà la correspondència diplomàtica catalana amb els sultans egípcies establerta entre els segles XIII i XV. Veg. també A. A. ATIYA, 1938.

1302, al mateix temps que va ser capaç de reconciliar-se amb el sant pare Bonifaci, el 20 de juny de 1295. Coulon ha assenyalat el caràcter cínic de la seva política que li permet continuar enviant vaixells mercants a Egipte i, al mateix temps, sotmetre els mercaders a l'obligació de pagament de multes per a satisfer la consciència davant Roma i les necessitats del tresor reial.²⁴

Per la seva banda, Alfons el Benigne (1327-1336) va adduir un pretès interès per les relíquies de santa Bàrbara (màrtir el 306) per a enviar una ambaixada, sense èxit, l'estiu de 1329. Posteriorment, Pere el Cerimoniós va reprendre els contactes sota la mateixa ficció religiosa, i va fer possibles un mínim de set ambaixades entre 1345 i 1373, en relació amb les quals Coulon ha assenyalat el pretext ideològic que representaven a l'hora d'enviar vaixells a Orient en condicions molt rendibles per al tresor reial. Pere el Cerimoniós va haver d'ordenar als capitans i als patrons d'embarcacions de no infringir danys als egipcis i de no atacar el seu territori, amb motiu de les pirateries que se suscitaren el 1365, i va enviar una ambaixada el 1366 per excusar la conducta dels seus davant el sultà. El fracàs d'aquesta darrera temptativa va provocar un període d'inactivitat entre Alexandria i Barcelona. Els contactes es van restablir l'octubre de 1370 per demanar l'alliberament de presoners. Les temptatives diplomàtiques van tenir una certa constància fins a culminar amb les tres ambaixades de 1379, 1380 i 1382 per a demanar l'alliberament de Lleó V, el darrer rei de la Petita Armènia, i amb l'ambaixada davant al-Zahir Barquū, el 1385, per a disculpar-se dels atacs de pirateria de Guillem Ramon de Montcada.

6. L'època d'Alfons el Magnànim

La publicació recent de la vella obra de Marinescu sobre la política oriental d'Alfons el Magnànim conté un registre detallat de les grans fites de la relació dels catalans amb Egipte a la primera meitat del segle xv (1416-1458), que correspon als sultanats de Mu'ayyad (1412-1421), Barsbāy (1422-1437) i Ġaqmaq (1438-1451).²⁵ Segons indicava Marinescu, al costat de les rela-

---

24. Ens referim a la tesi de doctorat d'aquest autor, presentada a la Sorbona el 1999, en la qual analitza el gran comerç de les espècies del segle xiv i xv entre Barcelona i el sultanat de Babilònia; obra encara inèdita que molt amablement ens ha deixat consultar l'autor a requeriment de la Dra. Teresa Ferrer i Mallol. Vegeu D. COULON, 1999.

25. La bibliografia referent a Alfons el Magnànim és molt extensa. Hi ha una monografia excel·lent d'A. RYDER, 1990, i al 2000 s'han publicat les actes del *XVI Congresso Internazionale de Storia della Corona d'Aragona (Nàpols, 1997) Celebrazioni Alfonsine*, que aporta un gran nombre de treballs nous sobre l'època. Cal consultar també E. ASHTOR, 1984 i P. M. HOLT, 1986, p. 207-220. A l'entorn dels esdeveniments que caracteritzaren el sultanat de Barsbāy i de les seves relacions amb el rei Alfons, veg. A. DARRAG, 1961. Sobre les relacions diplomàtiques del Magnànim amb Egipte cal consultar també l'obra de C. MARINESCU, 1994. El pròleg d'aquest llibre, de Ferrer i Mallol, conté referències bibliogràfiques nombroses. Sobre el desenvolupament del comerç amb Orient i la presència de catalans a Xipre i a Egipte és essencial l'obra de M. DEL TREPPO, 1972. Les aportacions més recents sobre la qüestió són obra de D. Coulon a qui agraeixo el seu ajut generós en l'aclariment d'alguns punts d'aquest treball. Coulon cerca de fer palesa la relació entre el comerç català amb Egipte i la prosperitat del monarca Alfons. Veg. D. COULON, 1995, en curs de publicació; 1996-1997; 2000.

cions profitoses entre els dos països hi van haver també nombrosos episodis de cors, protagonitzats pels catalans sense gaires escrúpols a l'hora d'amenaçar els sultans mamelucs per decisions com ara l'augment de taxes als mercaders que visitaven el port d'Alexandria.

Anys després dels estudis de Marinescu, Darrag va publicar un extens i documentat estudi sobre Egipte a l'època del sultà Barsbāy (825-841/1422-1438)²⁶ que coincideix precisament amb el període més conflictiu de les relacions amb el Magnànim. Darrag va establir dues fases de forta hostilitat entre els dos poders, una primera de 1422 a 1430, i una segona de 1432 a 1436, amb una treva de 1430 a 1432, probablement a partir del tractat de pau editat per Reginaldo Ruíz Orsatti, i amb una altra de 1436 a 1437. L'opinió de Darrag pot sintetitzar-se en l'accent que dóna al problema polític i a les ambicions de poder del rei Alfons, encara que també assenyalava el perjudici del rei per l'establiment de monopolis comercials egipcis sobre determinats productes.

Tanmateix, i malgrat haver assolit una consideració similar a la que rebien venecians i genovesos pel que feia a les qüestions de duanes i diplomàtiques des dels primers anys del segle xv, les expedicions que els catalans van enviar contra els territoris mamelucs van ser nombroses i prou cruentes. En aquests conflictes, Alfons el Magnànim va mostrar-se sempre com un dels sobirans occidentals més actius, i va ignorar les intervencions pacífiques dels sultans egipcis i dels magistrats municipals de Barcelona. Marinescu i Darrag ho confirmen.²⁷

A partir de 1408, en temps de Martí l'Humà, els pirates catalans practicaven sistemàticament els atacs violents a la Mediterrània oriental ja que tenien el refugi que oferien les illes de Xipre i, sobretot, Rodos. En aquell any, un vaixell català que es trobava a Egipte va comprometre's a retornar a Tunísia uns mercaders tunisencs i les seves mercaderies, però els va desviar a Barcelona, amb l'objectiu de vendre'ls com a esclaus.²⁸ El sultà mameluc Mu'ayyad (1412-1421) va protestar davant el cònsol dels catalans, fet que va provocar que aquest escrigués el 1414 al magistrat municipal de Barcelona, i li garantís la moderació i la temperància del sultà. El 1415 Mu'ayyad, irritat per la manca de consideració del rei Alfons, va decretar que les colònies catalanes d'Egipte i de Síria paguessin una indemnització de 30.000 ducats pels mals causats, i va castigar i empresonar al Caire el representant català a Damasc. Un any després, el 1416, any d'inici del regnat d'Alfons el Magnànim van començar els atacs de pirateria a Nastroh, Jaffa i Alexandria, on van sembrar la destrucció de vaixells i van provocar moltes morts. Altres enfrontaments van tenir lloc també a Alexandria, l'any 1416, on els vaixells catalans van saquejar les costes properes i fins i tot van incendiar dues naus genoveses i venecianes i quatre d'egípcies, i van empresonar vint-i-quatre musulmans. Xipre donava suport a aquestes accions i, de ben segur, n'obtenia beneficis particulars, i afavoria l'actuació impune dels catalans, que no dubtaven a atacar els súbdits cristians del sultà mameluc fins a provocar la intervenció del sant pare

---

26. Veg. G. Wiet, 1960.

27. Veg. A. DARRAG, 1961, p. 335, n. 2; C. MARINESCU, 1994.

28. Sobre els conflictes per afers de cors en aquesta època, veg. M. T. FERRER I MALLOL, 2000, p. 234-331.

davant Alfons el Magnànim per a aturar les disbauxes. Els episodis se succeïren el 819/1416 i el 820/1417, fins al punt d'interrompre les relacions a partir d'aleshores fins a l'accés al poder de Barsbāy, el 1422. La resposta dels corsaris d'Alfons el Magnànim va repetir-se, més endavant, el 1432 i el 1433, en actuar en la captura de naus sarraines a Beirut i a altres ports de Síria. Però no tots els mercaders catalans van identificar-se amb aquesta política conflictiva; els ciutadans barcelonins van intervenir sovint per convèncer el rei de la necessitat d'obtenir una pau amb Egipte que afavorís les relacions comercials. Coulon ha assenyalat un procés de politització i d'intervencionisme en el decurs de les dècades de 1430 i de 1440 en relació amb la política del Magnànim envers el sultanat mameluc. Segons aquest autor, l'intervencionisme de l'autoritat monàrquica esdevé finalment un llast per a les iniciatives mercantils de la ciutat de Barcelona, fins al punt d'abocar els mercaders catalans a un canvi d'actituds i a l'abandonament de la seva mentalitat expansiva.²⁹

Per la seva part, Barsbāy va rebre els ambaixadors catalans en el primer mes del seu regnat, el *rabi' II* de 825 (l'abril de 1422). Però l'entrevista no va ser gaire transcendent ja que aquell mateix estiu, el *ša'bān* de 825 (l'agost de 1422), novament pirates catalans, amb l'ajut de xipriotes, van atacar el port d'Alexandria i el de Beirut, i es van apropiari d'una coca genovesa i d'una galera musulmana on viatjava un correu mameluc.³⁰ La reacció del sultà va ser prohibir als comerciants indígenes i als estrangers la importació de productes catalans, fet que va colpejar amb força el rendiment del comerç català i va provocar la fugida de tots els representants d'aquesta nació del territori de Beirut. Dos anys després, la ciutat de Damietta va patir les conseqüències de l'agressió catalana, el *raġab* de 827 (el juny de 1424): els pirates van apropiari-se de dos vaixells mamelucs, amb la càrrega i prop de cent presoners.

A partir de 1425 el rei va decidir protegir les expedicions hostils contra Egipte, fins a arribar a articular el desig, o la intenció no satisfeta, d'atacar amb la flota pròpia i, en tot cas, d'arremetre també contra Venècia, la gran afavorida per les pertorbacions derivades de l'enemistat catalanoegípcia i de la interrupció de l'activitat comercial. Les hostilitats van continuar amb severitat el *ramadān* de 831 (el juny-juliol de 1428), en aquest cas contra Alexandria, i les relacions es van veure agreujades encara per la «qüestió d'Etiòpia» en la qual el rei Alfons el Magnànim s'oferia a actuar de pinça per a encoratjar la croada cristiana contra Egipte i enderrocar el sultanat mameluc.³¹

Així arribem a les circumstàncies que van envoltar la pau de 1430, de durada breu.³² Un dels instruments d'aquesta pau va ser, sens dubte, el tractat (*sulh*) subscrit el 1430 amb el sultà

---

29. Veg. D. COULON, 1999.

30. Es tractava de Muhammad b. Qaramān. Els musulmans van haver de pagar 4.000 dinars per recuperar el vaixell, sense càrrega i sense ocupants. Veg. A. DARRAG, 1961, p. 336.

31. Sobre la política d'Alfons el Magnànim en relació amb Etiòpia, veg. M. MARINESCU, 1994, p. 13-28; A. DARRAG, 1961, p. 339-341.

32. Veg. C. MARINESCU, 1994, p. 8.

Barsbāy. Barsbāy havia rebut un imperi en decadència, però que encara va revifar i va fer sentir el seu pes polític a la Mediterrània en els primers anys del segle xv. El sultà va restablir el domini dels mamelucs sobre els llocs sagrats de l'Islam, va reforçar el control d'Egipte sobre el mar Roig, i va mantenir la via de comerç amb l'Orient Llunyà que hi circulava. Des del punt de vista econòmic, i de les relacions comercials amb Europa, l'època de Barsbāy es va caracteritzar per l'establiment dels monopolis egipcis, a partir de 1432, sobre determinats productes i, administrativament, per la producció de nombrosos decrets restrictius del comerç dels europeus, que provocaven constantment la reacció i les agressions dels regnes francs.

Marinescu esmenta una carta del rei de 18 de març de 1429 als prohoms de Barcelona en la qual es parla «d'un consul qui devait aller à Alexandrie avec les ambassadeurs dont on ne spécifie pas les noms, mais qui doivent être les nommés Ferrer i Sirvent».³³ Sabem que el cònsol català recomanat pel rei Alfons per al càrrec representatiu a Alexandria va ser Berenguer Sirvent, germà de l'ambaixador Lluís, confirmat com a cònsol el 14 d'abril de 1429 pel conseller en cap, Galcerà Dusay, i a qui es van atorgar atribucions plenes per a preservar la pau amb Egipte. Berenguer Sirvent va morir en circumstàncies imprecises, i l'ocàs dels seus dies va coincidir amb la fi de la pau entre egipcis i catalans.³⁴ El cònsol següent que va exercir el càrrec a Alexandria va ser Pere Muntrós, designat el 21 de març de 1438. D'altra banda, Coulon ens ha fet conèixer un seguit de documents de l'ACA (reg. 2910/1 (1418-1433) f. 9r, 11r i 21v) relacionats amb l'activitat de Pere de Casasaja —un dels catalans que va participar en la negociació diplomàtica de la pau de 1430— l'anàlisi detallada dels quals ha estat recollida en la seva tesi doctoral sobre el comerç entre la Corona d'Aragó i Egipte. Es tracta de registres de moviments mercantils en relació amb el pagament del «dret de les drassanes», un impost de quatre diners per lliura de mercaderia, establert el 1328, que era destinat a les drassanes de Barcelona.

El text finalment acordat del tractat de pau que va resultar de l'ambaixada de Pere de Casasaja³⁵

---

33. «E com així sobre les dites coses, com encara sobre lo fet del consol qui deu anar en Alexandria bajam informats los dits baixadors de nostre intenció e voluntat, preguam vos que'ls donats plena fe e creença..», ACA, reg. 2579, f. 49. Veg. C. MARINESCU, 1994, p. 9 i n. 1.

34. Sabem que la institució consular catalana a Alexandria va ser fundada per Jaume I el 30 de juliol de 1262 i que el primer cònsol nomenat pel monarca va ser Guillem de Montcada, l'11 de març de 1264. Sobre la institució al segle xv, veg. A. LÓPEZ DE MENESES, 1956, 1982.

35. Veg. M. VILADRICH, 1999, p. 161-205. Tenim ara la certesa que, a més de la versió àrab, se'n va fer una de coetània, probablement llatina, o potser catalana, que no s'ha trobat, obra de Maties Just, tal com pot llegir-se en un document datat el 7 de març de 1431 que tracta sobre el sou que l'escrivà havia de cobrar per la seva participació en l'ambaixada a Rodes: «In favorem archivi Regni Barchinone, supra facto pacis soldani Babilonie et etiam in favore Mathie Just, scriptore dicte pacis» (ACA, reg. 2609, f. 168r-v). D'altra banda, la qüestió de les redaccions bilingües dels tractats de pau ha obert polèmica pel que fa a l'aplicació de criteris lingüístics i, per tant, externs al document, i de criteris jurídics, interns i propis d'una o altra cultura, i la transcendència efectiva d'aquests en la redacció final del text. Sobre aquesta qüestió, veg. J. WANSBROUGH, 1965. En qualsevol cas, el text d'un tractat de pau sempre havia de ser ratificat per ambdues parts subscriptores. D'altra banda, MINERVINI (1996) creu que la participació intensa d'intèrprets en les activitats

establia nombroses concessions favorables a les activitats comercials dels catalans a Egipte, entre les quals n'hi ha d'innovadores en el dret internacional d'aleshores. Per exemple, el tractat conté els atorgaments de garantia de seguretat general de les persones i de les propietats, i els d'abolició de les responsabilitats col·lectives dels atacs de pirates i corsaris contra els musulmans, llicències que conformen el nucli central de les autoritzacions islàmiques al comerç cristià a la baixa edat mitjana, tal com estableix al-Qalqašandī a la *maqāla* 9 de la seva obra. Endemés, regula les relacions entre la justícia del cònsol, la del sultà i la colònia de mercaders catalans residents a Egipte, i atorga privilegi de jurisdicció extraterritorial —concessió important i molt puntual ja que no sembla que es repeteixi en els tractats immediatament posteriors signats amb altres potències— mentre que tradicionalment s'ha assenyalat com una de les mercès de les capitulacions d'època otomana, encara que, com veiem, ja era present al *sulh* de 1430.³⁶

Tanmateix, considerem que la millor aportació d'aquest text és el capítol addicional, número 33, que tancava l'acord i que va ser suprimit de la versió definitiva. A través del text d'aquest capítol hem pogut corroborar el compromís del gran mestre de Rodes fra Antoni de Fluvià com a mediador, i accedir al coneixement de les circumstàncies, l'estira-i-arronsa, que van envoltar les negociacions diplomàtiques, amb pressions d'una banda i de l'altra. La clàusula 33 del tractat reconeix l'enemistat tradicional que separa els catalans dels magribins i dels turcs, i es compromet a no acceptar els documents falsos que aquests puguin produir o intentar presentar com a reclamació.

Així doncs, aquest document devia correspondre al registre escrit d'un intercanvi de respostes entre els representants d'Alfons el Magnànim —en ocasió d'una trobada a Rodes, en presència de fra Antoni de Fluvià, dels ambaixadors Ferrer i Sirvent i dels delegats del sultà—, on Pere de Casasaja devia intervenir de manera definitiva en la negociació, mentre que els

---

econòmiques i diplomàtiques entre Orient i Occident indica el desconeixement general de les llengües estrangeres d'ambdós blocs, fins i tot entre els cristians orientals, i assenjala Ultramar com l'àmbit per excel·lència d'activitat dels traductors.

36. Veg. M. VILADRICH, 1999, p. 186 i 200. Una concessió com aquesta no es troba, per exemple, al tractat signat amb Venècia el 18 de *muharram* de 913, el 31 de maig de 1507. Aquest document, editat i estudiat per J. WANSBROUGH, 1963, p. 497-530, és, dels vint tractats comercials que es coneixen entre la república de Venècia i el sultanat mameluc, l'únic negociat directament davant *Sa Signoira*. Actuava com a representant de l'estat mameluc el dragoman Tagrī Birdī, ço és, Lluís de Prat, un marrà català originari de Montblanc. Sobre el salconduit que l'autoritzava a la negociació, veg. J. WANSBROUGH, 1971. Es poden trobar exemples anàlegs en sengles articles dels tractats d'Egipte amb els venecians de 846/1442 i amb Florència de 902/1497, inspirats en l'anterior. Els casos mixtos s'havien de remetre, en el cas dels venecians, «de quelì che e deputadi per nome del Soldan. E siando dentro del Cayro debiano esser a la presentia del Soldan, over del naibo de la citade over al azebo over ai officiali deputadi e messi per nome del Soldan in chadaun luogo del suo reame». En el cas del tractat amb les florentins: «[...] when they have an adjudication, litigation or claim for money or other things, such as a Muslim against one of the Florentine Franks or a Frank against a Muslim, the adjudication should be brought before the noble presence if they are at the noble portals, or to the viceroy or chambelain or officials of that province [...]». Veg. J. WANSBROUGH, 1965, p. 488, art. III, p. 512, art. V.

enviats egipcis insistien en alguna compensació, ateses les bones condicions que els catalans van obtenir de la negociació global del tractat. L'afirmació de Casasaja dels dubtes reials sobre el respecte als vaixells catalans confirma la nostra sospita que, finalment, l'abrogació d'aquest capítol és responsabilitat del rei Alfons —tal com pensava Mario del Treppo—, i no del sultà Barsbāy —com havien proposat Ruíz Orsatti i Darrag.³⁷

7. Conclusió

La llarga evolució de la societat islàmica, que, des del seu origen profètic, va cercar de definir el marc d'una actuació i autoritat legítimes dins el referent islàmic, va conduir, des d'al-Mawardī, a la reelaboració constant de la doctrina i de la concepció de l'Estat i de la societat araboislàmica. Aquesta, en la seva evolució, va situar-se sempre per davant de les construccions teòriques, les quals —caldria no oblidar-ho mai— sempre són precedides per la realitat, la qual cerquen d'explicar, o per determinades situacions, que s'esforcen a legitimar. El procés gradual d'usurpació de l'Estat que duu a terme la classe militar dels mamelucs, i l'avenç d'aquesta classe en el control de l'economia i l'administració, conformen una praxis on, tot i basar-se en els precedents i les institucions islàmiques, la llei se subordina, pas a pas, als interessos del sultà i de la seva casta, que inclou els mamelucs i també els clients d'aquests. En el cas del sultà, l'origen d'aquest procés deriva en bona mesura dels seus interessos, representats per la salut del seu tresor i engreixats per les rendes del comerç amb les potències occidentals. La necessitat de preservar i controlar aquests intercanvis promou l'actitud positiva envers la fluïdesa diplomàtica sovint estroncada per la defensa d'interessos encara més radical que protagonitzen els reis catalans amb el suport dels seus súbdits. Al sultà l'interessa mantenir les relacions comercials amb l'Occident mediterrani, malgrat l'exposició als atacs de pirateria que aquestes transaccions impliquen. Tampoc no sembla que els mercaders europeus que participen a les croades esti-

---

37. R. RUIZ ORSATTI (1939, p. 372), esmentava que el tractat es componia de trenta-tres clàusules, la darrera de les quals hauria estat rebutjada al final del procés de negociació. S. Y. LABIB (1965, p. 356), per la seva part, sense pronunciar-se sobre el responsable de la supressió de la clàusula, va escriure: «Im Jahre 1430 wurde ein Vertrag abgeschlossen, dessen gesamter Wortlaut uns nicht bekannt ist», i A. DARRAG, 1961, p. 342: «Le Magnanime déçu de l'échec de ces négociations, touché des suppliques de ses marchands lésés par l'interruption complète du commerce avec l'Égypte depuis 1422, accueillit favorablement la médiation du Grand Maître de Rhodes, afin de conclure la paix avec le Sultan. Ses deux ambassadeurs [...] établirent avec les envoyés égyptiens [...] un traité de trente trois articles (30 mai 1430). Le Sultan en ratifia trente deux, repoussant le trente troisième dont nous ignorons le contenu exact». Subscrivim, en canvi, l'opinió de M. DEL TREPPO, 1972, p. 37, que afirma: «Un ultimo articolo, il 33°, contenente l'impegno esplicito degli aragonesi di non causare danni sulle coste e nei porti del sultano da Al-Amidayn a Tarso, veniva eliminato dal testo definitivo dell'accordo, e ciò forse per le pressioni politiche esercitate sul sultano dal re d'Aragona. Alfonso il Magnanimo peraltro si era impegnato, unilateralmente, e fuori dal trattato, ad impedire che i suoi sudditi preparassero, nei porti del dominio aragonese, azioni di pirateria contro i sudditi del sultano».

guessin disposats a comprometre's a fons amb la cobertura ideològica del pretès procés d'alliberament de Terra Santa.

Referències

- ALARCÓN, M. A.; GARCÍA DE LINARES, R. *Los documentos árabes diplomáticos del Archivo de la Corona de Aragón*. Madrid, 1940.
- ASHTOR, E. «Alfonso il Magnanimo e i Mamlucchi». *Archivio Storico Italiano*, núm. CXLII (1984), p. 3-29.
- ATIYA, A. S. *Egypt and Aragon: Embassies and diplomatic Correspondence between 1300 and 1330 A. D.* Leipzig: Deutsche Morgenländische Gesellschaft, 1938.
- AYALON, D. *Le phénomène mamelouk dans l'orient islamique*. París: Presses Universitaires de France, 1996.
- BJÖRKMÁN, W. *Beiträge zur Geschichte der Staatskanzlei im islamischen Ägypten*. Hamburg, 1928.
- BOSWORTH, C. E. «A *maqama* on secretaryship: al-Qalqašandī's *al-Kawāḳib al-durriyya fī'l-manāqib al-Badriyya*». *Bulletin of the School of Oriental and African Studies (BSOAS)*, xxvii (1964), p. 291-298. [Reimpr., Londres, 1972 (Variorum Reprints)]
- «Christian and Jewish religious dignitaries in Mamlūk Egypt and Syria: Qalqašandī's information on their hierarchy, titulature and appointment». *International Journal of Middle East Studies* [Cambridge], vol. III (1972), p. 59-74, 199-216. [Reimpr., Londres, 1982 (Variorum Reprints)]
- «Al-Kalkašandī», *The Encyclopaedia of Islam² - EI²*. Vol. IV. 1975, p. 531-533.
- COULON, D. «Le commerce barcelonais avec la Syrie et l'Égypte, d'après les actes du notaire Tomas de Bellmunt (1402-1416)». A: *Le partage du monde*. Actes du colloque Toulouse-Conques, 1995. [En curs de publicació]
- «Un élément clé de la puissance commerciale de Barcelone: le commerce du corail avec l'Égypte et la Syrie-Palestine (1350-1450 environ)». *Al-Masāq*, núm. 9 (1996-1997), p. 99-141.
- «Barcelone et le grand commerce d'Orient au Moyen Age. Un siècle de relations avec l'Égypte et la Syrie-Palestine». París, 1999. [Tesi doctoral inèdita, sota la direcció de M. Balard.
- «Un tournant dans les relations catalano-aragonaises avec la Méditerranée orientale: la première partie du regne d'Alphonse le Magnanime (1416-1442 environ)». *XVI Congrès Internacional d'Història de la Corona d'Aragó. La Corona d'Aragona ai tempi di Alfonso il Magnanimo*, II. Nàpols, 2000, p. 1055-1080.
- DARRAG, A. *L'Égypte sous le règne de Barsbay 825-841 / 1422-1438*. Damasc: Institut Francès de Damasc, 1961.

- DEL TREPPO, M. *I mercanti catalani e l'espansione della Corona d'Aragona nel secolo XV*. Nàpols, 1972. [Trad. catalana: *Els mercaders catalans i l'expansió de la Corona catalanoaragonesa al segle XV*. Barcelona, 1976]
- FERRER I MALLOL, M. T. «Pedro de Larraondo, un corsario vizcaíno en el Mediterráneo oriental (1405-1411)». *Corsarios castellanos y vascos en el Mediterráneo medieval*. Barcelona: CSIC, 2000, p. 234-331.
- GIUNTA, F. *Aragonesi e catalani nel Mediterraneo. II: La presenza catalana nel levante dalle origine a Giacomo II*. Palerm: U. Manfredi Ed., 1959. [Trad. castellana: *Aragoneses y catalanes en el Mediterráneo*. Barcelona: Ariel, 1989]
- GOLUBOVICH, P. G. *Biblioteca Bio-bibliografica della Terra santa e dell'Oriente Francese*. Florència, 1906-1913. 3 v.
- GOTTSCHALK, H. L. *Dīwān. The Encyclopaedia of Islam² / E²*. Vol. II. 1962, p. 336-341.
- HOLT, P. M. «The position and power of the Mamlūk sultan». *Bulletin of the School of Oriental and African Studies (BSOAS)*, xxxviii, núm. 2 (1975), p. 237-249.
- «The treaties of the early Mamlūk sultans with the Frankish states». *Bulletin of the School of Oriental and African Studies (BSOAS)*, xliii, núm. 1 (1980), p. 67-76.
- The age of the crusades. The near East from the eleventh century to 1517*. Londres; Nova York: Longman, 1986.
- «Mamlūks». *Encyclopédie de l'Islam-E²*. Vol. VI. Leiden; París, 1987, p. 305-315.
- Early Mamluk Diplomacy (1260-1290). Treatises of Baybars and Qalāwūn with Christian Rules*. Leiden: E. J. Brill, 1995.
- IRWIN, R. *The Middle East in the Middle ages. The early Mamluk Sultanate 1250-1382*. Londres; Sydney: Croom Helm, 1986.
- KRAMERS, J. H. [BOSWORTH, C. E.]; *E²*. Leiden, 1997, p. 884-886, [s. v.] *sultān*.
- LABIB, S. Y. *Handelsgeschichte Ägyptens im Spätmittelalter (1171-1517)*. Wiesbaden: F. Steiner, 1965.
- LEVANONI, A. *A Turning Point in Mamluk History. The Third Reign of al-Nasīr Muhammad Ibn Qalāwūn (1310-1341)*. Leiden: E. J. Brill, 1995.
- LITTLE, D. P. «Coptic Conversion to Islam under the Bahrī Mamlūks, 692-755-1293-1354». *Bulletin of the School of Oriental and African Studies (BSOAS)*, núm. 39 (1976), p. 552-596. [Reproducció a *History and Historiography of the Mamlūks*. Londres, 1986 (Variorum Reprints)]
- LÓPEZ DE MENESES, A. «Un siglo de consulado de los catalanes en Alejandría (1416-1516)». *IX Congreso di storia della corona d'Aragona*. Vol. II. Nàpols, 1982, p. 225-242.
- «Los consulados catalanes de Alejandría y Damasco en el reinado de Pedro el Ceremonioso». *Estudios de edad media de la Corona de Aragón*. Saragossa: CSIC, 1956, p. 83-183.
- MARINESCU, C. *La politique orientale d'Alfonse V d'Aragon, roi de Naples (1461-1458)*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans, 1994.

- MASIÀ DE ROS, A. *La Corona de Aragón y los estados del norte de África. Política de Jaime II y Alfonso IV en Egipto, Ifriquiá y Tremecén*. Barcelona: Instituto Español de Estudios Mediterráneos, 1951.
- AL-MAWARDĪ. *Ordinances of government. Al-ahkām al-sultāniyya w'al-wilāyāt al-dīniyya*. Trad. de Wafaa H. Wahba. [S. II.]: The Center for Muslim Contribution to Civilization, 1996.
- MINERVINI, L. «Les contacts entre indigènes et croisés dans l'Orient latin: le rôle des drogmans». A: *Romania Arabica. Festschrift für Reinhold Kontzi zum 70 Geburtstag*. Tübingen: Narr, 1996, p. 57-62.
- NIELSEN, J. S. *Secular Justice in an Islamic State: mazālim under the bahrī mamlūks, 662/1264 - 789/1387*. Istanbul: Nederlands Historisch-Archaeologisch Instituut, 1985.
- «mazālim». *The Encyclopaedia of Islam²- EI²*. Vol. VI, 1990, p. 925-927.
- PETRY, C. E. *The Civilian Elite of Cairo in the later middle ages*. Princeton: Princeton University Press, 1981.
- AL-QALQASHANDĪ. *Kit.āb subḥ al-aʿsha fī sināʿat al-inshāʾ*. M. ʿAbd al-Rasūl Ibrahim (ed.). El Caire: Dār al-Kutub al-Khadīwiyya, 1331-1338/1913-1920. 14 v.
- QAMARUDDIN KHAN, M. «Al-Mawardī». *A History of Muslim Philosophy*. Edició de M. M. I. Sharif. Wiesbaden: O. Harrassowitz, 1981, p. 717-731.
- RUIZ ORSATTI, R. «Tratado de Paz entre Alfonso V de Aragón y el Sultán de Egipto, al-Mālik al-Ašraf Barsbāy». *Al-Andalus* [Madrid], IV (1939), p. 333-389.
- RYDER, A. *Alfonso the Magnanimous King of Aragon, Naples and Sicily 1396-1458*. Oxford: Clarendon Press, 1990. [Trad. catalana: *Alfons el Magnànim, rei d'Aragó, Nàpols i Sicília 1396-1458*. València: Ed. Alfons el Magnànim, 1992].
- SUBLET, J. *Les trois vies du Sultan Baïbars*. Paris, 1992.
- STERN, S. M. «Petitions from the Mamlūk period: notes on the Mamlūk documents from Sinai». *Bulletin of the School of Oriental and African Studies (BSOAS)*, XXIX (1966), p. 233-276.
- THORAU, P. *The Lion of Egypt. Sultan Baybars I and the Near East in the thirteenth century*. Londres; Nova York: Longman, 1992.
- UDOVITCH, A. L. «Reflections on the institutions of credits and banking in the Medieval Islamic Near East». *Studia Islamica* [París], XLI (1975), p. 5-21.
- «Les échanges de marché dans l'Islam Médiéval: Théorie du droit et savoir local». *Studia Islamica*, LXV, (1987) p. 5-30.
- VESELY, R. «Zu den Quellen al-Qalqašandī's *Subḥ al-aʿshā*». *Acta Universitatis Carolinae Pragensis*. 1969. (Philologica; 2), p. 13-24.
- VILADRICH, M. «Jaque al Sultán en el «Damero Maldito». Edición y traducción de un tratado diplomático entre los mercaderes catalanes y el sultanato mameluco (1429)». A: FERRER, M. T.; COULON, D. [ed.]. *L'expansió catalana a la Mediterrània a la baixa edat mitjana; Actes del seminari organitzat per la Casa de Velázquez (Madrid) i la Institució Milà i Fontanals (CSIC, Barcelona)*. Barcelona, 1999, p. 161-205.
- «L'extraterritorialitat del dret: una concessió atorgada al cònsol dels catalans a Alexandria el

- 1430». A: *XVI Congrés Internacional d'Història de la Corona d'Aragó. La Corona d'Aragona ai temps di Alfonso il Magnanimo* [Nàpols, 1997]. Nàpols, 2000, vol. I, p. 807-830.
- WANSBOURGH, J. «A Mamluk ambassador to Venice in 913-1507». *Bulletin of the School of Oriental and African Studies (BSOAS)*, xxvi, núm. 3 (1963), p. 503-530.
- «Venice and Florence in the Mamluk commercial privileges». *Bulletin of the School of Oriental and African Studies (BSOAS)*, xxviii, núm. 3 (1965), p. 483-523.
- «The safe conduct in Muslim Chancery Practice». *Bulletin of the School of Oriental and African Studies (BSOAS)*, xxxiv (1971), p. 20-35.
- WIET, G. «Barsbāy». *The Encyclopaedia of Islam²- E²*. Vol. I (1960), p. 1085-1086.